

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

Чуйко Галина Василівна¹, Чаплак Ян Васильович²

¹Кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>
Researcher ID: D-9477-2016

²Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>
Researcher ID: D-4081-2016

UDC: 316.647.5

АНОТАЦІЯ

Стаття пов'язана з аналізом розуміння поняття толерантності в психології та визначенням її ролі у житті людини та міжлюдських стосунках.

Зазначено, що цілісна, узгоджена різними вченими наукова теоретична концепція толерантності досі не сформована, що пояснюється неоднозначністю, багатоаспектністю і комплексним характером даного феномену.

Запропоновано поділ визначень толерантності на три групи: 1) толерантність розуміється як моральна якість особистості; 2) вона включається до системи цінностей людини; 3) підкреслюється роль толерантності у забезпеченні ефективної взаємодії у міжособистісних стосунках і досягненні взаєморозуміння та згоди людей. Однак насправді різні визначення толерантності поєднують різні її розуміння, підкреслюючи складний характер цього феномену.

Науковці розглядають доречність розмежування прояву толерантності до будь-якої людини (до Іншого), яка відрізняється зовнішністю, психологічними особливостями, способом життя, національністю, расою, віросповіданням, ін., та інтолерантності – до її аморальних вчинків. Зазначено, що межею толерантності є порушення людиною норм загальнолюдської та суспільної моралі.

Запропоновано виділення ієрархії видів толерантності за ступенем її прояву: 1) толерантності як свідомого і безумовного прийняття Іншого; 2) як прийняття іншої людини, якщо вона не чинить зла; 3) внутрішнє неприйняття, але повага до прав і свобод Іншого; 4) неприйняття при бажанні змиритися з відмінностями іншої людини заради спілкування з нею та досягнення згоди; 5) неприйняття з подавленням незгоди з Іншим заради взаєморозуміння та співпраці.

Результати дослідження узагальнено у висновку, що оскільки феномен толерантності аналізується в різних науках, й існує досить значна кількість тлумачень цього поняття, варто визнати його складний, комплексний характер і залежність не лише від конкретної науки та соціальної ситуації її розвитку, а також розуміння науковцями важливості цього феномену для існування і розвитку суспільства і цивілізації в цілому.

Зроблено висновок, що толерантність – це властивість особистості, що проявляється у доброзичливо-неупередженому ставленні до інших людей, які можуть відрізнятися за будь-якими ознаками, як до рівних у всьому, які мають право на власну систему життєвих цінностей, принципів і світогляд та свободу обирати свій спосіб життя та досягнення щастя і не чинять моральне зло (шкоду) іншій людині, природі чи цивілізації.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, межа толерантності, моральність, система цінностей, ставлення, доброзичливість.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Halyna Chuyko, Yan Chaplak

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Постановка проблеми. Всі люди різні. Іноді ця різниця малопомітна і непринципова – з такими людьми нам легше знайти спільну мову і відносно вільно спілкуватися. Проте в деяких випадках ця відмінність настільки суттєва, що для забезпечення мирного і доброзичливого спілкування комунікатору та реципієнту необхідно проявляти толерантність як до поглядів, так і до прояву індивідуальних рис партнера. А за умови розширення кола спілкування в сучасному інформаційному світі, зокрема, завдяки Інтернету, значення толерантності особистості у наш час буде невпинно зростати.

Навколишній світ не лише поступово і постійно змінюється, розвивається у напрямку подальшої інформатизації та технізації, він водночас урізноманітнюється, ставлячи перед людиною вимогу швидко адаптуватися як до змін, так і до різноманіття проявів цивілізації і людини в ній. Тому проблему толерантності людини як щодо інших, несхожих на неї людей, так і до всього, що її оточує і далеко не завжди є визначено позитивним чи однозначно моральним, можна вважати однією з фундаментальних за обсягом і найбільш важливою за рівнем значимості у психологічній науці. Так, у філософському словнику зазначається, що «в сучасній Україні тема толерантності, зокрема межі толерантності, є важливою в контексті ідеологічного плюралізму та міжжетнічних і міжнаціональних стосунків» (*Філософський енциклопедичний*, 2002 : 642).

Аналіз досліджень і публікацій. До аналізу проблеми толерантності зверталися багато вчених – представників різних наук, зокрема: В. В. Бойко, І. Б. Гріншпун, Д. Хейд, В. О. Лекторський, Л. Г. Почебут, А. К. Абрамян, С. О. Колот, О. Я. Шаюк, Н. Г. Капустіна, В. О. Петрицький, І. М. Дзялошинська, Г. О. Асташова, Г. В. Гладуш, Г. Г. Кравцов, Т. Нурі, Л. П. Шустова, О. А. Чебикіна, К. І. Локтев, І. В. Бідонько, С. П. Яланська та ін. Ними запропоновані різноманітні тлумачення феномену толерантності, виділені (за різними принципами) види та рівні толерантності, проаналізовані її структура та функції. Так, Н. Г. Капустіна наголошує, що «толерантність – це складний, багатоаспектний, багатокомпонентний і неоднорідний феномен, який неможливо описати лише в одному вимірі» (Капустіна, 2008). А О. Я. Шаюк оха-

рактеризувала толерантність в контекстах різних методологічних підходів (Палько, 2014). Е. А. Панасенко підсумовує, що в науці «толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси й готова їх захищати, але одночасно з повагою ставиться до позицій та цінностей інших людей» (Панасенко, 2019 : 130). А «противники толерантності, говорять про те, що вона з неминучістю руйнує всі цінності ... суспільства» (Хомяков, 2003). Досить багато науковців, доводячи, що розуміння толерантності залежне від культури, наводять його значення у різних мовах (А. К. Абрамян, К. І. Локтев, О. А. Чебикіна, ін.). Отже, толерантність – полінауковий феномен, що, з одного боку, сприяє розширенню його змістового обсягу, з іншого, – ускладнює його точну дефініцію, яка може достатньо відрізнитися від одної науки до іншої, тоді як означення цього поняття конкретизує його розуміння. Зазначимо у цьому контексті, що нам найближчим до суті поняття здається його тлумачення французькою, як «поваги до свободи іншої людини, її складу думок, поведінки, політичних і релігійних поглядів» (Абрамян, 2009). Проте накопичена наукою інформація з проблеми толерантності досі не допомогла створити цілісну, узгоджену наукову теоретичну концепцію толерантності, що й зумовило наш інтерес до цієї проблеми.

Мета цієї статті – проаналізувати розуміння феномену толерантності у психологічній науці, розглянути основні її тлумачення різними науковцями.

Методи дослідження. У статті використано систему методів наукового пошуку в психології: аналіз та послідовний синтез інформації, що стосується проблеми роботи, порівняння, осмислення, систематизацію, класифікацію й індуктивне узагальнення релевантних до теми та мети дослідження теоретичних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку варто зазначити, що найбільше інформації у наукових дослідженнях, присвячених аналізу толерантності, стосуються розуміння та спроб тлумачення самого терміну.

У статті 1 Декларації принципів толерантності, зокрема, дається досить ґрунтовне і різноаспектне визначення толерантності : вона означає «повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття ку-

льтур нашого світу, наших форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності... Вияв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терплячого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими... визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за виглядом, становищем, мовою, поведінкою й цінностями і володіють правом жити у мирі та зберігати свою індивідуальність... що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» (*Декларація принципів*, 1995).

У цьому аспекті досить змістовним за своєю суттю є погляд О. Г. Асмолова: «Толерантність являє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття іншої логіки та поглядів, виступає як умова збереження різноманітності, історичного права на відмінність, несхожість...» (Бідонько, 2011).

У словнику іншомовних слів виявляємо таке визначення толерантності: «tolerantia (лат.) – терпимість, терпіння, стійкість, поблажливість до чогонебудь, здатність переносити несприятливі впливи» (Кравцов, & Нури, 2010 : 25). Згідно філософського енциклопедичного словника, толерантність (від лат. tolerantia – терпимість) – це термін, яким «позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Світоглядною основою толерантності є поцінування різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної» (*Філософський енциклопедичний*, 2002 : 642).

У наукових джерелах часто зазначається, що термін «толерантність» початково походить з медицини (толерантність організму до дії ліків), проте й суспільні науки, зокрема, психологія, прагнучи адаптувати це поняття до свого категоріального апарату, частково засвоїли тлумачення феномену толерантності, близьке до медичного. Так у психологічному словнику пояснюється, що толерантність – це відсутність, послаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу (Капустина, 2008 : 66; Петровский, & Ярошевский, 1990 : 401-402),

тобто тут закладено розуміння толерантності як адаптації.

Дещо інакше, проте, у цьому ж контексті тлумачить толерантність І. Б. Гріншпун, який зводить її до «...здатності до збереження, саморегуляції при фруструючих впливах середовища, а також здатності до неагресивної поведінки щодо іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого» (Бідонько, 2011 : 189).

По-іншому розуміє толерантність А. К. Абрамян: як «моральну якість особистості, що характеризується здатністю людини приймати іншу людину в усій її багатоманітності, визнавати індивідуальність, поважати свою та чужу думку і погляди. Вона виражається в прагненні досягти взаєморозуміння і згоди в процесі спілкування і взаємодії методом роз'яснення та переконання» (Абрамян, 2009 : 7).

М. К. Джанобілова розвиває тлумачення феномену толерантності, розглядаючи її як активну моральну позицію і психологічну готовність до терпимості заради позитивної взаємодії між етносами, соціальними групами, людьми інших культур, національностей, релігійного і соціального середовища (Яланська, & Атаманчук, 2017).

Інший акцент у визначенні толерантності виділяє О. Г. Левченко, згідно якої, толерантність варто розуміти як соціальну якість міжлюдських стосунків, індивідів і їх об'єднань, що «характеризується установкою на доброзичливе сприйняття «іншого», бажанням не лише зрозуміти, але й, наскільки можливо, прийняти традиції, культуру, переконання, вірування, інтереси, цінності і т. ін. цього «іншого»; це «інтегральна властивість особистості, що забезпечує ефективну взаємодію людей на основі визнання гуманістичних принципів оцінки та визначення ставлення до людей, до себе і до природного оточення» (Капустина, 2008 : 9). За суттю, науковець акцентує увагу на ролі толерантності у забезпеченні міжособистісної взаємодії, як і визначення Н. Г. Капустіної: толерантність – це «система внутрішніх ресурсів особистості, що відображає готовність і здатність особистості позитивно і продуктивно вирішувати складні завдання взаємодії із самим собою та іншим, який відрізняється за зовнішністю, думками, почуттями, цінностями, поведінкою, що сприяє несприй-

нятливості до провокуючих факторів середовища» (Капустина, 2008 : 67).

О. А. Рівчаченко певною мірою поєднує попередні розуміння поняття у власному визначенні: «толерантність – це, перш за все, моральна якість особистості, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок, поведінки інших людей, полягає в повазі до інших, а також прагненні досягти взаєморозуміння та узгодження різних інтересів, точок зору» (Рівчаченко, 2018 : 138).

Новий аспект у розумінні толерантності виділяють А. А. Гусейнова та І. С. Кон, при цьому розуміючи терпимість як її синонім: толерантність виражається в «прагненні досягти взаєморозуміння та узгодженості різномірних інтересів і поглядів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання» (Абрамян, 2009 : 5). Близьке за змістом визначення знаходимо у І. М. Дзялошинської: науковець вважає толерантною людину, яка з повагою ставиться до інтересів, звичок, вірувань інших людей, прагне зрозуміти їх і досягти взаємної згоди не застосовуючи насилля, тиск. (Кравцов, & Нури, 2010 : 27).

У твердженні Н. О. Асташової толерантність з моральної якості чи інтегральної властивості особистості перетворюється на «...шанобливе ставлення до чужої думки, оцінку вчинків і поведінки інших людей, готовність до розуміння і співробітництва у вирішенні питань міжособистісної, групової та міжнаціональної взаємодії» (Бідонько, 2011). Г. В. Гладуш іде ще далі, витлумачуючи толерантність як соціальну установку і, водночас, акцентуючи ціннісний аспект феномену толерантності, яка науковцями «здебільшого розглядається як така якість стосунків між людьми, що характеризується настановою не тільки розуміти й допускати, але й певною мірою приймати відмінності іншого, зокрема його зовнішність, висловлювання, вподобання, особливості поведінки як такі, що мають право на існування і повагу за умови, якщо вони не шкодять самій ідеї толерантності, особистій та суспільній свободі іншого, не зачіпають гідності й прав людини» (Гладуш, 2011 : 243).

Більш філософським виглядає визначення толерантності І. М. Палько, згідно якої, толерантність – це «поважання, сприйняття та розуміння багатого різнома-

ніття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку» (Палько, 2014).

На думку О. Г. Левченко, толерантність особистості «переважно визначається центральними структурними її складовими: ціннісними орієнтаціями, емоційною стійкістю, емпатією, асертивністю» (Левченко, 2006 : 4). Це цілком узгоджується з думкою Г. Г. Кравцова і Т. Нури, що «психологічна толерантність... пов'язана із сутнісним ядром особистості» (Кравцов, & Нури, 2010 : 27).

Ми долучаємося до думки Л. П. Шустової, яка вважає толерантність пов'язаною з такими властивостями людини, як прагнення до свободи та визнання цінності іншої людини (Шустова, 2015).

G. Corneo та O. Jeanne також пропонують мислити толерантність як «властивість системи цінностей, схваленої людьми. Людина толерантна, якщо вона вважає символічною цінністю не лише власні характеристики, але й також ті, яких у неї немає – але є в інших. І навпаки, нетерпима (інтолерантна) людина має незбалансовану систему цінностей, яка робить її одночасно самовдоволеною та схильною не поважати риси та спосіб життя, які не є її власними (Corneo, & Jeanne, 2009).

Близьке до такого розуміння толерантності виявляємо у С. О. Колот, яка вважає, що прояв толерантності опосередковується «ціннісними орієнтаціями, які визначають життєві цілі людини і повністю залежать від цінностей соціальної спільності, з якою себе ідентифікує особа». Настільки, що, «чим більший вплив на формування індивідуальних ціннісних орієнтацій надають етнокультурні та міжкультурні цінності, тим більшою мірою людина готова до формування толерантності на основі загальнолюдських цінностей» (Колот, 2017 : 71).

Найкоротшим, проте одним з найкращих, на нашу думку, є визначення толерантності, запропоноване Е. А. Панасенко: «толерантність передбачає готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди» (Панасенко, 2019).

С. П. Яланська дає не менш влучне визначення цього поняття, розуміючи толерантність як «доброзичливе та терпиме ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушує прав людини й не завдає шкоди навколишньому середовищу» (Яланська, 2016), яке певною мірою доповнює попереднє.

Але, на думку Л. П. Шустової, і ми цілком згодні з нею, досить повне визначення толерантності (в якому враховані різні її аспекти) належить І. В. Понкіну, для якого вона виявляється як «щира, усвідомлено поважна терпимість, специфічна психологічна установка, що орієнтує на шанобливе сприйняття чужої етнічної чи релігійної самобутності, інших культур, звичаїв і способу життя, моральних цінностей, світоглядних переконань і думок, проявів людської індивідуальності як гідних поваги. Толерантність пов'язана з процесом внутрішнього переборення чи ослаблення нетерпимості та неприйняття того, що відрізняється від нас на рівні менталітету, з вольовими зусиллями щодо ослаблення реакції на будь-який несприятливий фактор в міжрелігійних, міжнаціональних і в цілому міжособистісних стосунках і прагненням до мирного співіснування і взаєморозуміння» (Шустова, 2015). Додамо: «переборювати» для того, щоб проявити толерантність, людині доводиться далеко не все, що не узгоджується з її менталітетом, а, скоріше, лише те, що суперечить її системі смислотворчих цінностей та моральним установкам, вбудованим у структуру особистості.

М. Б. Хомяков, очевидно, здійснивши попередній ґрунтовний аналіз визначень поняття «толерантність», вважає, що «можна говорити про два види визначень цього поняття: сильне і слабе». При цьому «слабким» визначенням толерантності науковець вважає її розуміння як «ненасильницького допущення існування іншого, від поваги і прийняття до вимушеного прагматичного дозволу іншому існувати або навіть байдужого ставлення до іншого» (Хомяков, 2003). Тоді як «сильне» визначення (якому вчений вочевидь віддає перевагу) підкреслює активність цього поняття, намагається максимально сфокусувати його, «на відміну від байдужості, з одного боку, і беззастережного прийняття, з іншого» (Хомяков, 2003). Приклад такого «сильного» розуміння толерантності вчений знаходить у П. Ніколсона та, за твердженням М. Б. Хомякова, у

багатьох «ліберальних філософів політики і моралі», згідно якого, толерантною можна назвати людину, яка має силу (можливість) вплинути на іншу людину через її морально неприйнятну поведінку чи вчинки, однак через свою толерантну позицію вважає моральним відмовитися від застосування сили цього впливу (Хомяков, 2003).

Зазначимо, що ми не готові погодитися як з таким «сильним» розумінням поняття толерантності, яке, за суттю, позбавляє толерантність, як моральний феномен, власне моральності, ролі морального орієнтиру в спілкуванні/стосунках, так і з тим, що воно є «сильним», – щонайменше, – неточним. Наскільки моральною є людина, яка толерантна до моральних відхилень? На нашу думку, людина, яка спокійно сприймає «неприйнятне» порушення моралі, толерантна до того, що терпіти не можна, – не толерантна, а безпринципна, аморальна.

Вважаємо також, що «логічний парадокс», який М. Б. Хомяков бачить в «сильній» моделі толерантності («морально значима відмова від використання сили впливу на існування морально неприйнятних відхилень», тоді як моральним у цьому випадку, на думку вченого, є саме «використання всієї наявної сили для викорінення морального зла з лиця Землі»), насправді відсутній. Він зумовлюється саме розумінням науковцем поняття толерантності та сповіданням войовничості моралі («добро – з кулаками»), що обов'язково (будь-якими засобами) прагне викоренити моральне зло.

Крім того, у суб'єкта моралі/толерантності далеко не завжди виникає непереборне прагнення викоренити зло (згадаймо «непротилежність злу насильством» Л. М. Толстого), він може і не намагатися його насильно «викорінювати» (зрештою, засоби боротьби зі злом навряд чи можна визнати виключно «добрими», а «благі наміри» відомо, куди ведуть): людина може бути проти, не приймати скоєного зла, не погоджуватися з ним, бажати виправити порушення моральності, якщо це можливо, але при цьому не скоюючи інше зло, – не позбавившись толерантності до людини, яка вчинила погано.

Тому в душі гуманістичної психології, можливо, варто розмежувати: толерантність може проявляти-

ся до будь-якої людини (до Іншого): яка відрізняється зовнішністю, психологічними особливостями, способом життя, національністю, расою, віросповіданням, ін., яка дотримується норм моралі і не чинить зла іншому, – але не до аморальних вчинків людини, тобто межею толерантності є порушення людиною моралі (як загальнолюдських моральних норм, що базуються на принципі: «Не чини іншому того, чого не бажаєш для себе», так і народу, до якого вона належить, та соціуму, в якому живе)?

Тоді, як філософський словник роз'яснює: «межі допустимої толерантності залежать від соціальних норм, що діють в даному суспільстві (і, отже, в своїй основі мають культурне походження); однак в межах діючих соціальних норм можливі більш толерантні і менш толерантні варіанти особистої та групової поведінки» (*Філософський енциклопедичний*, 2002).

При цьому, не заперечуючи морального характеру цих меж, Д. Хейд запропонував схожу концепцію толерантності як результату «зсуву в сприйнятті» (perceptual shift), який полягає в тому, що толерантна людина звертає увагу не на поведінку Іншого, яка її прямо не стосується, а на особистість цієї людини, або, навіть «забуваючи» про свою незгоду з вчиненням, акцентує на праві іншої людини мати і висловлювати власні погляди, засновані на інших цінностях, та на своєму праві з ними не погоджуватися і не приймати їх за норму моралі (Хомяков, 2003). Погляд, як на нас, більш прийнятний, ніж поділ тлумачень толерантності на «сильні» та «слабкі», але також не бездоганний: навряд чи насправді пересічна людина здатна не звертати увагу на аморальні чи агресивні вчинки іншої людини (відділити людину від того, що вона зробила), зосередивши її виключно на людині – суб'єкті цієї неприйнятної поведінки. Це стає суто ймовірнісним, лише якщо мова йде про людину, до якої суб'єкт толерантності дуже позитивно ставиться, сприймаючи її як близьку особу чи друга.

Отже, нас не приваблює ідея поділу визначень толерантності на «сильні» і «слабкі» тлумачення у запропонованому М. Б. Хомяковим контексті, проте, у результаті досить ретельного аналізу наукової літератури з проблеми толерантності ми не могли не зауважити певних закономірностей у розумінні феномену толеран-

тності. Деякі з яких уже помічені психологами. Так, І. Б. Гріншпун зазначив, що використання поняття толерантності в психології в основному зорієнтовано на два напрямки його розуміння: як індивідуальної властивості (самозбереження) та для позначення здатності людини поводитися не агресивно (взаємодія) (Капустина, 2008 : 65). А В. О. Петрицький виділяє таку ієрархію визначень толерантності: 1) терпимість людини по відношенню до іншої людини, незважаючи на спочатку можливу негативну оцінку смаків, вчинків, стилю поведінки, способу життя, іншої культури; 2) визнання права на існування інших, відмінних від суб'єкта толерантності, смаків, вчинків, стилю поведінки, способу думок; іншої культури; 3) внутрішньо усвідомлена терпимість, заснована на морально-розуміючому співпереживанні (Кравцов, & Нури, 2010).

В. О. Лекторський пропонує розглядати чотири моделі толерантності, створені різними філософськими концепціями : 1) «толерантність як байдужість» – різні цивілізовані культури мають право на існування і, розділяючи спільні переконання, мають право на власну думку, що не суперечить основам цивілізованості; 2) «толерантність як неможливість взаєморозуміння» – обмежує прояв терпимості повагою до іншої культури з власними стосунками з реальністю, хоча зрозуміти її може бути неможливо, як і взаємодіяти з нею, оскільки ця культура існує ніби в дещо іншому вимірі; 3) «толерантність як поблажливості» – між різними культурами зі своїми системами цінностей і розумінням світу відбувається постійне змагання, інші культури більш розвинутою оцінюються як слабші, проте ставлення до них – поблажливе, доброзичливе; 4) «терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог» дозволяє прагнути зрозуміти і поважати чужу позицію, розширюючи власний життєвий досвід, як таку, що має право на існування та певне значення не лише для конфронтації, але й для вирішення своїх проблем (Абрамян, 2009 : 4). Близьке до останньої моделі толерантності її розуміння О. Хеффе, як «взаємної поваги різних культур і традицій, визнання самоцінності інших культур» (Абрамян, 2009). На нашу думку, лише таке розуміння толерантності гідне людини, де толерантність розуміється як увага і повага до поглядів і переконань іншої людини, відмінних від наших, на які

ця людина має повне право, і розуміння того, що інша людина не зобов'язана погоджуватися з нашою точкою зору чи принципами (Чуйко, & Чаплак, 2019). Ми також цілком погоджуємося з важливим уточненням К. Уейна, що це не просто повага до інших поглядів чи переконань, а «визнання і повага самих «інших людей», які відрізняються від нас» (Абрамян, 2009).

Частково підсумовуючи, зазначимо, що в результаті аналізу змісту різних визначень толерантності, їх можна умовно поділити на три відносно різні групи: 1) толерантність розуміється як моральна якість (позиція) особистості, тобто акцентується морально-етична сторона цього феномену; 2) толерантність включається до системи цінностей людини та пов'язується з її повагою до життєвих цінностей іншої людини; 3) підкреслюється роль толерантності у забезпеченні ефективної взаємодії людей як у міжособистісних стосунках, так і в досягненні взаєморозуміння та згоди у розв'язанні різних завдань. При цьому визначення толерантності, пропоновані науковцями, частіше поєднують різні її розуміння, вочевидь, підкреслюючи комплексний і складний характер цього феномену.

І. Б. Гріншпун, характеризуючи індивідуальні особливості толерантності, пропонує виділяти такі її параметри:

- ⇒ об'єктну віднесеність толерантності – диференційований прояв толерантності щодо різних об'єктів і впливів;
- ⇒ діапазон толерантності – індивідуально допустиму кількість (силу) фруструючих впливів;
- ⇒ фокус толерантності – це типологічна характеристика, що позначає близькість прояву толерантності до «відкритості» чи до «резистентності», або їх баланс;
- ⇒ стійкість толерантності – часова характеристика, тривалість толерантного ставлення до певного об'єкта;
- ⇒ динамічність толерантності – мінливість діапазону толерантності з перебігом часу та параметри цієї мінливості (Панасенко, 2019 : 131).

Науковці вважають показниками толерантності особистісну відповідальність, емпатію та конструктивну взаємодію з оточуючими і природним середовищем. Тоді як критеріями досягнення та прояву толерантності,

на їх думку, є: визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів, цінностей інших людей; терпимість до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини та не завдають шкоди природному середовищу; готовність допомогти (Яланська, & Атаманчук, 2017); інші вчені виділяють такі критерії загальної толерантності особистості: рівноправність; взаємоповага, доброзичливість і терпиме ставлення до представників різних груп і груп у цілому; рівні можливості для участі в політичному житті усіх членів суспільства; збереження та розвиток культурної самобутності і мов національних меншостей; можливість слідувати своїм традиціям; свобода віросповідання; співробітництво і солідарність у вирішенні спільних проблем; позитивна лексика в найбільш вразливих сферах міжетнічних відносин, стосунках між статями (Абрамян, 2009).

На думку А. К. Абрамяна, зрозуміти суть толерантності можна завдяки її протилежності – інтолерантності (нетерпимості), що передбачає трактування своїх поглядів, переконань, принципів, способу життя як вищих від інших людей, просто через те, що вони «інші» (Абрамян, 2009). Тоді як Г. Г. Кравцов і Т. Нури зазначають, що існують наукові дані щодо того, що до складу толерантності *необхідно включати* інтолерантність «як органічно властиву цій якості її внутрішню структурну характеристику», розуміючи інтолерантність «як відсутність терпимості й активне неприйняття іншого», що у крайніх формах може «переростати у ставлення до іншого як до ворога». А з ворогом уже не спілкуються, з ним ведуть перемовини (Кравцов, & Нури, 2010).

Зазначимо, що ми вважаємо інтолерантність не внутрішньою складовою толерантності, а її протилежним полюсом на континуумі толерантність – інтолерантність у ставленні до іншої людини (не можуть протилежні за змістом поняття бути складовими одне одного). Варто також зауважити, що хоча й можна припустити існування цілком толерантної або інтолерантної (до всього) людини, насправді така надтолерантна чи абсолютно не толерантна людина не правило, а аномалія. Навіть трактування толерантності як моральної якості людини передбачає її інтолерантність до того, що порушує/руйнує/зневажає норми моралі; що знаходиться за межею прояву толерантності, як і залежність

толерантності від суспільства, в якому живе людина, та народу/нації, до якого належить. «Толерантність ... містить певне небажання, несприймання помилкової позиції або неправильних вчинків... Це також визнання легітимності законних інтересів іншого, що не розходяться з мораллю, і відвертість по відношенню до його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду у цьому випадку» (Баранова, 2015). Тобто зазвичай і в толерантної людини можуть бути об'єкти, щодо яких вона не проявляє терпимості – інтолерантна: «Ворог може бути і в найбільш смиренної і толерантної людини» (Кравцов, & Нури, 2010). Більш того, це може бути один і той самий об'єкт, інша людина, зазвичай – близька і досить значима; до одних проявів, вчинків якої ми можемо бути толерантними, інших – абсолютно не приймати, не миритися з ними, виявляти інтолерантність. Однак усе сказане вище не вводить інтолерантність до структури толерантності (а толерантність може проявитися і як подавлення (заперечення) внутрішньої інтолерантності) – тільки до загальної структури ставлення людини до інших людей/подій, ін.

Тривалий час також одним зі спірних питань у психології виявляється співвідношення понять «толерантність» і «терпимість». Не сприймаючи це питання як ключову психологічну проблему, усе ж зазначимо: ми (як і частина науковців) вважаємо ці поняття тотожними: просто з латинської «*tolerantia*» перекладається як терпіння, терплячість (Tolerantia, 2003). І саме тому спроба розвести ці поняття (зокрема, Н. Г. Капустіної), на наш погляд, не вельми доречні чи результати-вні. По-перше, зважаючи на досить різне розуміння поняття толерантності у різних мовах, продемонстроване дослідниками (А. К. Абрамян, К. І. Локтев, ін.), семантику поняття «толерантність» неможливо обґрунтовано відрізнити від значення поняття «терпимість», особливо пам'ятаючи, що в основі обох категорій – феномен «терпіння». По-друге, обидва феномени можуть проявлятися як в активному стані, так і в пасивному, в спогляданні, бездіяльності. По-третє, і толерантність, і терпимість мають свою «страждальну» індивідуальну межу (а не лише поняття «терпимість», як вважає Н. Г. Капустіна, адже толерантність пов'язується з емпатією – співчуттям і співпереживанням (співстражданням) до іншої людини), і вона не є різною

для кожної з них. І нарешті, надто сумнівно, як на нас, стверджувати, що «фактором формування толерантності є наявність оптимістичного світосприйняття...» і «досвід інтересу», а не страждання (тобто, людям, яким довелося багато страждати у житті, що схилило їх до песимістичних поглядів на світ, – толерантність до іншої людини саме через це не властива?) (Капустіна, 2008 : 65). Зазначимо, що дослідника Н. Г. Капустіну такі розмірковування привели, за суттю, до заперечення морально-етичної природи толерантності: «толерантність, на відміну від терпимості, не оперує аксіологічними категоріями «добре – погано», на думку науковця, вона заснована на протиставленні «свій – чужий». На нашу думку, в демократичному суспільстві та з погляду норм моралі, проявляти толерантність до «Іншого» (і не обов'язково – «чужого») – це саме «добре», а толерантність входить до системи загально-людських моральних цінностей.

У той же час, аналізуючи структуру толерантності, Н. Г. Капустіна цілком логічно і справедливо зазначає очевидне: що «основою виділення складових толерантності послужила схема аттитюда, запропонована в 1942 р. М. Смітом» (Капустіна, 2008). До цієї думки приєднується і С. П. Яланська (Яланська, 2016 : 101). Додамо: ця схема стала традиційною у психології для усіх феноменів, які можна витлумачити як «ставлення» чи «готовність», що, власне, стосується і толерантності і що вважаємо досить доречним: толерантність – це готовність людини певним чином сприймати, ставитися і поводитися щодо іншої (не схожої на неї людини). Зазначимо також, що, на нашу думку, компоненти толерантності (когнітивний, афективний і поведінковий) можуть проявлятися різною мірою у різних життєвих ситуаціях. Наприклад, ми можемо бути толерантними до іншої людини, тому що знаємо її (про неї); тому, що вона, її життєва ситуація, викликали в нас співчуття і співпереживання (або вона просто симпатична нам), або тому, що вона, у свою чергу, раніше проявила толерантність до нас чи наших близьких. І додавання четвертого компоненту (а Л. Г. Почебут виділяє ще більше складових толерантності: афективний, когнітивний, конативний, потребо-мотиваційний, діяльно-стильовий, етико-нормативний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-смысловий, ідентифікацій-

но-груповий та ідентифікаційно-особистісний компоненти (Почебут, 2005), – які частково схожі на її функції, частково – на механізми), мотиваційно-ціннісного (Капустина, 2008), можна сприймати як насправді дроблення традиційних трьох компонентів, щоб з їх складників виділити четвертий (наприклад, мотиваційну складову – з поведінкового, а ціннісну – з когнітивного та емоційного компонентів толерантності). Тобто, напевно чи науково виправдано продовжувати «дробити» толерантність на складові аж до ентропії, щоб потім підсумувати, що це складний, комплексний феномен (це очевидно): у виділенні структурних елементів толерантності ми – на боці «бритви Оккама»: найкоротший склад толерантності і є оптимальним. Ми також цілком погоджуємося з думкою О. Г. Левченко щодо наявності у структурі толерантності «ядерних» (ціннісні орієнтації, емоційні стійкість, комунікативна компетентність, емпатія, асертивність особистості) та периферичних, додаткових, компонентів (Левченко, 2006), виділених з точки зору їх важливості для людини.

Серед основних психологічних механізмів толерантності: терпіння, прощення (О. Ю. Клепцова); копінг (поведінка подолання), смисловиробництво, самотрансценденція, перетворення форми, емпатія і почуття гумору (Н. К. Бахарєва); ідентифікація-відособлення (І. Б. Гріншпу); емоційно-когнітивний дисонанс, самовизначення і самоконтроль (О. О. Спіцина), – нам найближча позиція І. Б. Гріншпуна (Капустина, 2008 : 20): механізмом прояву толерантності може бути саме ідентифікація з іншою людиною та водночас відособлення від неї (на основі порівняння себе – й Іншого) у комбінації з поведінкою подолання (наприклад, якщо для вияву толерантного ставлення до людини нам необхідно подолати внутрішню незгоду з нею), тоді як терпіння та прощення (закономірно присутні в толерантності) ми схильні вважати не її механізмами, а передумовами прояву толерантного ставлення до значимої (якщо ми схильні проявити толерантність, то людина, якої це стосується, набуває для нас особливого значення) іншої (з різних поглядів) людини.

У психологічній науці різними вченими також виділено різні (за кількістю та змістом) функції толерантності, що виглядає цілком закономірним, адже кожен

вчений дещо по-своєму розуміє саме поняття «толерантність». Зокрема, О. А. Чебикіна зазначає, що у психолого-педагогічних дослідженнях виділені такі функції толерантності: орієнтовна, регуляторна або адаптаційна; забезпечення миру, збереження культури, феліцитологічна, креативна; комунікативна, управління когнітивними процесами розвитку і «енергізації» психічного стану суб'єкта; ціннісна, гносеологічна, прогностична та превентивна (Капустина, 2008 : 65; Чебыкіна, 2012). Цікаво, що навіть поверховий аналіз показує, що толерантність здатна виконувати усі ці функції. Більш того, зважаючи на комплексність і складність характеру феномена толерантності, вона може виконувати й багато інших функцій (виділених різними науковцями), проте деякі з них (як, наприклад, комунікативна, адаптаційна, ціннісна, досягнення згоди) можна вважати головними, решту – менш значними, другорядними. Проте, не претендуючи на спробу створити ще один суб'єктивний варіант переліку функцій цього феномену чи об'єднання існуючих, зазначимо її непересічну роль у забезпеченні доброзичливого і відкритого спілкування та досягненні згоди в результаті вирішення різних проблем, з урахуванням обопільних інтересів сторін (партнерів). У наш час толерантність «визнається як необхідна умова єднання людей, які мають різні переконання, традиції, погляди, як умова збереження різноманітності, права індивідів на несхожість» (Колот, 2017).

Так само часто, як різні функції толерантності, в науковій літературі виділяються найрізноманітніші, за різними принципами і різними вченими, види (або типи) толерантності, серед яких, на нашу думку, один з найбільш зрозумілих, логічних, прийнятних і прийнятих в психології, – це поділ толерантності на типи за соціальними сферами її буття. Отже толерантність поділяється на такі типи: 1) гендерна толерантність (до особи іншої статі); 2) вікова (до «недоліків» людини, пов'язаних з її віком); 3) освітня (рівень освіти не є вирішальним фактором у побуті); 4) міжнаціональна; 5) расова; 6) релігійна; 7) географічна (до жителів провінційних міст); 8) міжкласова; 9) фізіологічна (до хворих); 10) політична (до представників інших партій); 11) сексуально орієнтована (до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією); 12) маргінальна (до бомжів,

жебраків, наркоманів, ув'язнених, ін.) (Баранова, 2015). Тоді як основними видами толерантності є політична (до політичних опонентів), релігійна (до всіх релігій і віросповідань), економічна (до конкуруючих економічних інтересів) та правова (до суб'єктів юридичної діяльності) толерантність (Баранова, 2015).

Підсумуємо: у результаті аналізу розуміння феномену толерантності в психології, ми схильні запропонувати власний ієрархічний поділ її на види (групи) за ступенем прояву власне толерантності (толерантного ставлення), що відображається у різних її визначеннях. Отже, початково види толерантності поділяються на дві великі групи: перша група орієнтує на свідоме (зовнішнє і внутрішнє) прийняття «Іншого»; друга – на внутрішнє неприйняття того, що відрізняється, однак, це «неприйняття» може мінімально проявлятися, або не проявлятися зовні.

У першій групі можна виокремити два дещо відмітні між собою ступені прояву толерантності: 1) повне прийняття іншої людини такою, як вона є (якою представляється), щире намагання зрозуміти її, що викликає довіру до неї, доброзичливе, емпатійне ставлення; 2) залишаючись в основному «прийняттям», така толерантність висуває умову для цього прийняття: не робити того, що означало б переступити межу, за якою толерантність закінчується (не вчиняти аморально, не шкодити іншій людині, природі).

Прояви толерантності (які, хоча й уникаючи алюзій, можна було б назвати «слабкими»), в основі яких – внутрішнє неприйняття Іншого (і які об'єднує також неприйняття тиску на іншу людину, стосунків з позиції сили), також розрізняються ступенем справжньої толерантності. Ми б поділили їх на три групи: 1) неприйняття Іншого, але *повага* до нього, його права на відмінності та свободу обирати свій спосіб життя та життєві цінності; 2) *бажання змиритися* з «інакшістю» Іншого, не акцентуючи увагу на різниці, у тому числі відділити об'єкт толерантності від його не завжди схвалюваних морально чи суспільством вчинків, проте, враховуючи різницю у спілкуванні та організації спільної діяльності; 3) не приймаючи, *подавити незгоду* з людиною через її несхожість на суб'єкта толерантності заради досягнення порозуміння та співпраці з метою оптимального вирішення спільної проблеми. Значи-

мо також, що, якщо прийняття може перерости в дружні стосунки з людиною, то крайнє неприйняття Іншого межує з інтолерантністю до нього, проте, не стає нею, поки ми зовні цього не проявимо, – тоді Інший може потенційно стати ворогом.

Також зазначимо, що серед різних видів толерантності, пропонованих науковцями, дещо особливи-ми виглядають *комунікативна толерантність* і *толерантність до невизначеності*. Перша – за своїм обсягом, що може вмістити будь-який вид толерантності, адже всі вони здатні проявлятися саме у спілкуванні. Толерантність же до невизначеності, на думку L. McLain, E. Kefallonitis, & K. Armani (2015), залежить від того, як людина сприймає інформацію. Зазначимо, що, можливі два протилежні трактування сприйнятої інформації: якщо людина сприймає неоднозначну ситуацію як загрозливу, - це причина проявити інтолерантність до невизначеності, тоді ж, коли особа вважає невизначену (полівалентну) ситуацію за бажану, – проявиться толерантність. Однак, як зазначають L. McLain, E. Kefallonitis, & K. Armani (2015), можливий і третій, власне амбівалентний варіант: людину лякає невизначеність ситуації і водночас інтригують (захоплюють) її можливі позитивні наслідки. Цікаво, що саме така ситуація може трапитися під час спілкування. Тоді прояв толерантності/інтолерантності до невизначеності покладається саме на особливість сприйняття і розуміння інформації людиною; того, що її більше лякає/вабить: стрес невизначеності чи захоплива таємниця очікуваного розвитку ситуації.

Вважаємо також цілком закономірним, що вчений К. І. Локтев – представник тоталітарного суспільства – виділяє такий особливий вид толерантності, як *ідеологічну толерантність* (Локтев, 2013) (зазначимо, що в науковій літературі ми насправді не виявили ідеологічної толерантності як окремого виду толерантності). Цікаво, що вважаючи її лише симулякром – знаком, за яким нічого не стоїть, немає реальності, науковець вважає можливим науково досліджувати те, чого немає. Зазначимо: у соціумі, де відсутня поліваріантність, плюралізм політичних і, як наслідок, ідеологічних поглядів і вимірів, ідеологічна толерантність – оксюморон (поєднання непоєднуваного), нонсенс. У тоталітарній державі навіть толерантність у спілкуванні визначаєть-

ся, в першу чергу, ідеологією і політичною приналежністю комунікаторів. Більш того, К. І. Локтев схильний вважати заклик міжнародних організацій до толерантності «експансією проти російської державності», якій властива «перевірена віками самобутня духовна традиція налагоджування гармонійних стосунків», та що «сформований за всю багатотисячолітню історію характер російської людини виключно толерантний» (Локтев, 2013). Але хоча ми визнаємо, що вчений має повне право як на виділення ідеологічної толерантності як окремого її виду, так і на таке розуміння ідеологічної толерантності, проте, на нашу думку, науково некоректно переносити розуміння ідеологічної толерантності на феномен толерантності в цілому, заявляючи про «розмитість» тлумачення даного поняття, його неоднозначність, ілюструючи свою точку зору думкою, що толерантність може означати виправдання підлого вчинку представника іншої національності чи раси: «Принципи толерантності можна виразити так. Не можна засуджувати негідника іншої національності і віри на тій підставі, що він належить не до мого народу і сповідує іншу віру» (Локтев, 2013); а те, «що зовні виглядає як толерантність, насправді може бути «конформністю, соціальною боягузливістю, безпринципністю, байдужістю чи навіть зневагою до партнера з взаємодії... може подавлятися індивідуальність, активна життєва позиція, прагнення до самовираження та самореалізації», тоді як внутрішня толерантність уже є ознакою «невисокого рівня моральної та духовної зрілості» (Локтев, 2013). Не доречно властивості суб'єктивно зрозумілої частини автоматично переносити на тлумачення цілого. Крім того, толерантність як морально-етичний і психологічний феномен ніяк не суперечить моральності чи духовності людини, вона входить до їх складу, цілком несуперечливо поєднуючись з ними. Звичайно, якщо не намагатися тлумачити толерантність як прояв конформізму та зневаги до моралі у душі ідеологічної і загальної інтолерантності і переносити її на тлумачення життєвої ситуації людини в цілому (Локтев, 2013). Толерантність можна розуміти як повагу до права іншої людини на власну думку, власне бачення і тлумачення світу й усього в ньому, при цьому залишаючись при власних життєвих і моральних принципах, поглядах і можливості їх як відстоювати, так і

аргументованої зміни. Крім того, «толерантність» і «духовність» не варто протиставляти, як, за суттю, робить К. І. Локтев, оскільки це поняття різного порядку (за обсягом), а за змістом вони не є протилежними.

Підсумовуючи, зазначимо, що у результаті аналізу наукової літератури, що стосується толерантності (численні і різноманітні визначення поняття, її види, моделі, механізми та структури), складається досить обґрунтоване враження, що сприйняття цього феномену в психологічній науці виключно суб'єктивне, цілком залежне від ступеня толерантності кожного окремого дослідника.

Висновки. 1. Враховуючи, що феномен толерантності аналізується в різних науках, і значну кількість тлумачень поняття, що множаться з часом, варто визнати як його неоднозначність і залежність не лише від конкретної науки, але й соціальної ситуації її розвитку, та складний, комплексний характер, так і розуміння науковцями важливості цього феномену для існування і розвитку суспільства і цивілізації в цілому.

2. Зважаючи на різноманітність розуміння толерантності, що іноді сягає протилежних за змістом тлумачень, вважаємо, що до цього часу психологічна теорія толерантності остаточно не сформована та науково і логічно не обґрунтована.

3. Не претендуючи на все загальність, пропонуємо власне підсумовуюче визначення толерантності: психологічна толерантність – це особистісна характеристика людини, що проявляється у доброзичливо-неупередженому ставленні до інших людей, які можуть відрізнитися за будь-якими ознаками, як до рівних у всьому, які мають право на власну систему життєвих цінностей, принципів і світогляд та свободу обирати свій спосіб життя та досягнення щастя і не чинять моральне зло (шкоду) іншій людині, природі чи цивілізації.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в ґрунтовному теоретичному аналізі проблеми комунікативної толерантності як одного з видів загальної толерантності в психології.

References :

- Abramjan, A. K. (2009). Tolerantnost' kak social'no znachimaja cennost' [Tolerance as a socially significant value]. *Vestnik Taganrogs'kogo instituta imeni A. P. Chehova*, 2, 3–12. [in Russian]
- Baranova, N. M. (2015). *Etyka* [Ethics]. Nizhyn : NDU im. M. Gogolja. Retrieved from URL: [shttps://pidruchniki.com/81045/etika_ta_estetika/tolerantnist](https://pidruchniki.com/81045/etika_ta_estetika/tolerantnist). [in Ukrainian]
- Bidon'ko, I. V. (2011). Zmist i skladovi tolerantnosti osobystosti [Content and components of individual tolerance]. *Visnyk pisljadyplomnoi' osvity*, 3(16), 189–194. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2011_3_32. [in Ukrainian]
- Chebykina, O. A. (2012). Sistemnyj analiz podhodov ponjatija «tolerantnost'» [System analysis of the approaches to the notion of “tolerance”]. *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*, 2. Retrieved from URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2012_2_2928.pdf. [in Russian]
- Chujko, G.V., & Chaplak, Ja.V. (2019). Rozuminnja ponjattja tolerantnosti v psihologii' [The understanding of the concept of tolerance in psychology]. *Aktual'nye nauchnye issledovanija v sovremennom mire*, 12(56), Part.7, 78-83. [in Ukrainian]
- Corneo, G. & Jeanne. O. (2009). Theory of Tolerance. *Journal of Public Economics*, 5–6, 93, 691–702 DOI: 10.1016/j.jpube.2009.02.005
- Deklaracija pryncypiv tolerantnosti (1995). Retrieved from URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (data zvernennja 25.01.2020). [in Ukrainian]
- Gladush, G. V. (2011). Formuvannja tolerantnosti jak osnovy pozytyvnyh mizhosobystisnyh stosunkiv u pidlitkovomu vici [Formation of tolerance as a basis for positive interpersonal relationships in adolescence]. *Problemy suchasnoi' psihologii'*, Vol.12, 241–249. DOI: 10.32626/2227-6246.2011-12.%p. [in Ukrainian]
- Homjakov, M. B. (2003). Tolerantnost': paradoksal'naja cennost' [Tolerance: a paradoxical value]. *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii*, 6(4), 98–112. Retrieved from URL: <http://www.old.jourssa.ru/2003/4/4aHomiakov.pdf>. [in Russian]
- Jalans'ka, S. P. (2016). Psihologichni aspekty rozvytku tolerantnosti osobystosti v osvitu'omu seredovyshhi [Psychological aspects of the development of individual tolerance in the educational environment]. *Psihologija osobystosti*, 1, Vol. 7, 100–109. DOI: 10.15330/ps.7.1.100-108. [in Ukrainian]
- Jalans'ka, S. P., & Atamanchuk, N. M. (2017). Psihologija formuvannja tolerantного seredovyshha v umovah novoi' ukrai'ns'koi' shkoly [Psychology of forming a tolerant environment in the new Ukrainian school]. *Nauka i osvita*, 1, 71–75. [in Ukrainian]
- Kapustina, N. G. (2008). Tolerantnost' kak vnutrennij resurs lichnosti [Tolerance as an internal resource of the individual]. *Sibirskij psihologicheskij zhurnal*, 30, 64–69. [in Russian]
- Kolot, S. A. (2017). Tolerantnost' i psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti [Tolerance and psychological safety of personality]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 135, Vol. 60, 69–71. [in Russian]
- Kravicov, G. G., & Nuri, T. (2010). Psihologicheskoe sodержanie ponjatija tolerantnosti [Psychological content of the concept of tolerance]. *Vestnik RGGU. Serija “Psihologija. Pedagogika. Obrazovanie”*, 17(60), 23–35. [in Russian]
- Levchenko, E. G. (2006). Psihologicheskie uslovija razvitija tolerantного povedenija uchitelja [Psychological conditions for the development of tolerant behavior of teacher]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnojarsk: SibGTU. [in Russian]
- Loktev, K. I. (2013). Tolerantnost' kak simuljacr: ot ideologii protivorechij – k ideologii razvitija duhovnosti (obzor pozicij) [Tolerance as simulacrum: from ideology of contradictions – to ideology of development of spirituality]. *Vestnik PGU*, 1(12), 96–101. [in Russian]
- McLain, D. L., Kefallonitis E. & Armani K. (2015). Ambiguity tolerance in organizations: definitional clarification and perspectives on future research. *Frontiers in Psychology*, 6, 344. DOI: 10.3389/fpsyg.2015.00344.
- Pal'ko, I. M. (2014). Tolerantnist'. Retrieved from URL: http://eprints.zu.edu.ua/23739/1/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE_%D0%86.PDF. [in Ukrainian]
- Panasenko, E. (2019). Formuvannja komunikatyvnoi' tolerantnosti u majbutnih praktychnykh psihologiv: teoretyko-prykladnyj aspekt [Development of future practical psychologist's communicative tolerance: theoretical and applied aspect]. *Profesionalizm pedagoga: teoretychni j metodychni aspekty*, 10, 127–140. DOI: 10.31865/2414-9292.10.2019.182169. [in Ukrainian]
- Petrovskij, A. V., Jaroshevskij M. G. (Eds.). (1990). *Psihologija. Slovar'*. Moskva : Politizdat [in Russian]
- Pochebut, L. G. (2005). *Vzaimoponimanie kul'tur : Metodologija i metody jetnicheskoi' i kross-kul'turnoi' psihologii. Psihologija mezhjetnicheskoi' tolerantnosti [Mutual understanding of cultures: Methodology and methods of ethnic and cross-cultural psychology. Psychology of interethnic tolerance]*. Sankt Peterburg : SPbU. [in Russian]
- Rivchachenko, O. A. (2018). Psihologichne zabezpechennja formuvannja komunikatyvnoi' tolerantnosti v pracivnykiv Nacional'noi' policijii' Ukrai'ny. [Psychological support in forming communicative tolerance of the Ukraine National police officers]. *Jurydychna psihologija*, 2, Vol. 23, 136–144. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2018_2_13. [in Ukrainian]
- Shustova, L. P. (2015). Fenomen tolerantnosti v filosofskih i psihologo-pedagogicheskikh naukah [The phenomenon of tolerance in the

philosophical and psychological-pedagogical sciences]. *Fundamental'nye issledovanija*, 2–19, 4324–4328. Retrieved from URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37952>. [in Russian]

Tolerantia (2003) Arakin, V. *Latinsko-russkij slovar' [Latin-Russian dictionary]*. Moskva, Vldos. Retrieved from URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_rus/43867/tolerantia. [in Russian]

Tolerantnist' (2002). Shynkaruk, V. I. (Ed.). *Filosofs'kyj encyklopedychnyj slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyi'v : Abrys, 642. [in Ukrainian]

Yan Chaplak

PhD in Psychological Sciences, Assistant Professor of the Department of Psychology, Yuri Fedkovich National University in Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

Halyna Chuyko

PhD in Philological Sciences, Assistant Professor of the Department of Psychology, Yuri Fedkovich National University in Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

TOLERANCE IN THE LIFE OF AN INDIVIDUAL AND SOCIETY

ABSTRACT

The article analyses the understanding of tolerance in psychology and determines its role in human life and human relations.

The article notes that a complete, agreed by many scholars, scientific theoretical concept of tolerance has not yet formed, which is explained by the ambiguity, multi-aspect and the complex nature of this phenomenon.

We divided the definitions of tolerance into three groups: 1) tolerance understood as a moral quality of a person; 2) it included into the system of human values; 3) the role of tolerance in effective interactions at interpersonal relations to achieve mutual understanding and consent of people. However, factually, different definitions of tolerance combine different understandings of it, emphasizing the complex nature of this phenomenon.

The scholars propose to distinguish tolerance to any person (to Other), who differs in appearance, psychological characteristics, lifestyle, nationality, race, religion, etc., and intolerance to their immoral actions. The violations of the norms of universal human and public morality are the limit of tolerance.

We proposed to distinguish the hierarchy of tolerance types, according to the degree of its manifestation: 1)

tolerance as a conscious and unconditional acceptance of Other; 2) as acceptance of another people, if they do not commit evil; 3) internal non-acceptance, but respect to the rights and freedoms of Other; 4) non-acceptance with the wish to reconcile with the differences of another person for the sake of communication with them and mutual agreement; 5) non-acceptance with the suppression of disagreement with Other for the sake of mutual understanding and cooperation.

The study results are generalized in the conclusion that since the phenomenon of tolerance was analyzed in different sciences, and there were quite a large number of interpretations of this concept, it is worth admitting its complicated, complex nature, dependence on a specific science and social situation of its development, and the importance of this phenomenon for the existence and development of society and civilization as a whole.

The article concludes that tolerance is a personal trait manifested in a well-disposed and unprejudiced attitude to another person, who could differ in any way, as to an equal personality, who has the right to their own system of life values, principles and world outlook and freedom to choose their way of life and achieve happiness but does not commit moral evil (harm) to another person, nature or civilization.

Key words: tolerance, intolerance, limit of tolerance, morality, value system, attitude, benevolence.

Чаплак Ян Васильевич

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

Чуйко Галина Васильевна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры психологии Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА

АННОТАЦИЯ

Статья связана с анализом понимания понятия толерантности в психологии и определением ее роли в жизни человека и человеческих отношениях.

Отмечено, что целостная, согласованная разными учеными научная теоретическая концепция толерантности до сих пор не сформирована, что объясняет

ся неоднозначністю, багатоаспектністю і комплексним характером даного феномена.

Предложено розділення визначень толерантності на три групи: 1) толерантність розуміється як моральна якість особистості; 2) вона включається в систему цінностей людини; 3) підкреслюється роль толерантності в забезпеченні ефективного взаємодіяння в міжособистісних стосунках і досягненні взаєморозуміння і згоди людей. Однак на самому справі різні визначення толерантності поєднують різні її розуміння, підкреслюючи складний характер цього феномена.

Учені розглядають доцільність обмеження прояву толерантності до будь-якої людини (до Другого), який відрізняється зовнішністю, психологічними особливостями, способом життя, національністю, расою, віросповіданням, др., і інтолерантності – до його аморальним вчинкам. Відзначено, що межею толерантності є порушення людських норм загальнолюдської і суспільної моралі.

Предложено виділення ієрархії видів толерантності за ступенем її прояву: 1) толерантності як свідомого і безумовного прийняття Другого; 2) як прийняття іншої людини, якщо він не робить зла; 3) внутрішнє неприязнь, але повага до прав і свобод Другого; 4) неприязнь при бажанні смиритися з відмінностями іншої людини заради спілкування з ним і досягнення згоди; 5) неприязнь з придушенням незгоди з іншим заради взаєморозуміння і співпраці.

Результати дослідження узагальнені в висновку, що, оскільки феномен толерантності аналізується в різних науках, існує достатньо велика кількість трактувань цього поняття, слід визнати його складний, комплексний характер і залежність не тільки від конкретної науки і соціальної ситуації її розвитку, а також розуміння науковцями значущості цього феномена для існування і розвитку суспільства і цивілізації в цілому.

Зроблено висновок, що толерантність – це особливість особистості, яка проявляється в доброземно-непередвзятому ставленні до інших людей, які можуть відрізнятися за будь-якими ознаками, як і рів-

ним до всіх, які мають право на власну систему цінностей, принципів і світогляд і свободу вибирати свій спосіб життя і досягнення щастя і не принести морального зла (шкоду) іншій людині, природі або цивілізації.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, межа толерантності, моральність, система цінностей, ставлення, доброземність.

Дата отримання статті: 02.02.2020

Дата рекомендації до друку: 22.02.2020

Дата оприлюднення: 26.02.2020